

Sümei György

KÓS KÁROLY ÉS PAPP AURÉL
LEVELEZÉSÉRŐL

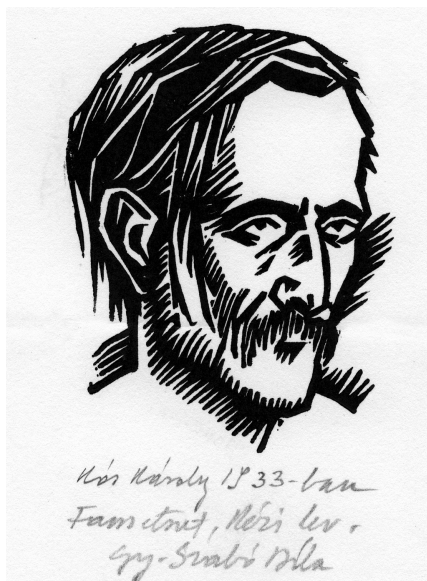
A levelezés kezdeményezője Kós Károly (1883–1977), akinek erre művészeti és politikai ösztönzése, motivációja egyaránt volt. Először Papp Aurél (1879–1960)¹ festményei ragadták meg azon az 1921-es kolozsvári kiállításon,² amely az első világháború befejezése, Erdély Romániához csatolása után elsőként kísérelte meg a nyugati országrész legjelentősebb román, magyar és szász képzőművészeit közös tárlatban, együttesen bemutatni. Papp Aurél képeit látva „megdöbbant a szíve”, írja Kós, majd így folytatja: „Miért, hogy egyszerre ökölbe szorul a kezed, miért, hogy azt mondd te: erdélyi román, magyar, szász, hogy ez a kép azt mondja el, amit én is tudok, ami bennem is van: 6 esztendő minden átka és kétségbeesése, igazságtalansága és keserősége”. A Kósban mély rezonanciát kiváltó művek s alkotójuk első számú példává, az átélt nehéz évek adekvát vizuális megfogalmazójává vált: „Papp Aurél művészete megdöbbenett és megrázott. Ő talán az egyetlen, aki [...] célját tisztán látja, és nyílegyenesen halad az ő útján a monumentalitás felé”.³ Kós elismerő szavairól Papp Aurél is tudomást szerzett, s így reagált rájuk a *Közös sors* című írásában: „Sürgősen haza kellett mennem Szatmárra. Itt olvastam Kós Károly kritikáját a kiállításról, amelyben súlyos ítéletével rámutat arra, hogy Szatmártól kell várja Erdély a művészetet! Óh! Ez egy kicsit sok... De megdöbbenett ez a hang, ez a kritika. Kós Károlyt addig nem ismertem”. Az elismerés következményeit saját személyére is kihatóan így fordította le Papp Aurél: „Én már akkor éreztem, hogy ezeknek a kritikáknak meg is kell felelnem. Ezekért nagyon sokat kell adnom... Ezért nem mertem sokáig kiállításokon szerepelni”.⁴ (1–2. kép) Ám mégis a politizáló Kós Károly szólítja meg első, Papp Aurélhoz írott levelében így a címzettet: „Hála Istennek, megbuktunk”. Ki bukott meg, s hol, miért hozta ezt Papp Aurél tudomására Kós Károly? A Romániában 1922 márciusában kiírt választásokon a Magyar Néppárt titkára, Kós Károly a szatmári kerületben indult a képviselőjelöltségért, ám nem kapta meg a kívánt szavazatokat. Néppárti programjának összefoglalóját az akkori elvei, politikusi irányultsága, eszmeköre miatt szükséges idézni: „A meztelen igazságok barátja vagyok, és így szépítés nélkül akarom elmondani mindazt, ami a jelen körülmények között elmondható, és nem törekszem arra, hogy

¹ A festő maga is kétféleképpen írta a nevét (Papp Aurél és Popp Aurel).

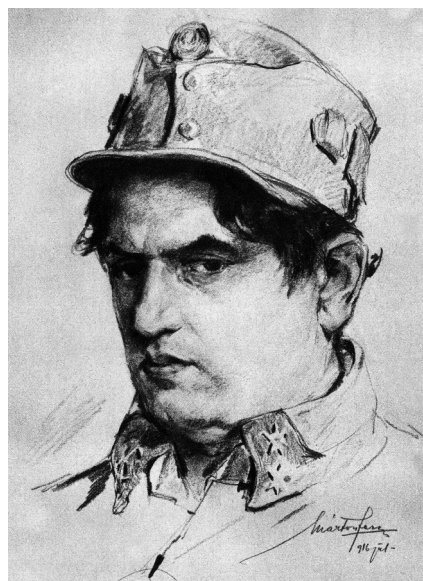
² Collegium Artificum Transsylvanicorum. Kolozsvár, 1921.

³ Kós Károly: Collegium Artificum Transsylvanicorum. *Napkelet*, 2, 1921, 16. 943–945. – újra kiadva: *Kós Károly publicisztikája*. Szerk. Sas Péter. 2014. 101–102.; románul: Dumitru Păcuraru: *Aurel Popp*. Bukarest, 2017. 182–183.

⁴ Papp Aurél: *Ez is élet volt...* Szerk. Banner Zoltán. Kolozsvár–Napoca, 1977. 95.

1. Gy. Szabó Béla: Kós Károly 1933-ban, 1933. Fametszet, 163 x 120 mm.
© Magántulajdon, Budapest

2. Márton Ferenc: Papp Aurél főhadnagy portréja, 1916. Magyar Hősök 1914–1916. Repr. *Pesti Napló*, 1916. 32.

beválthatatlan ígéreteket tegyek. Három esztendeje annak, hogy a világháború és békekötés folyamánaképpen mai sorsunkra jutottunk. Mit tett a megrázó sorsfordulat óta, az elmúlt három évben a magyarság? Semmit. A háború, a forradalmak és a megszállás csapásai a földre sújtott magyarság életeterejét igen erősen tönkretették. Hitét, bizalmát megingatták, önbizalmát, szívósságát meglágyították. Az élet rohanva, tombolva szaladt fejünk felett, és mi, magyarok nem akartunk felébredni a kétségbeesés, a reménytelen reménységek álmából. Nem tudtunk elszakadni a gondolatoktól, amelyek pedig már ekkor a múltéi voltak, amelyek ekkor csak már kedves halottak voltak, mélyen beföldelve a múltak hantjai alá. Görcsösen ragaszkodtunk mindjobban homályosodó, mindjobban zsugorodó légvárainkhoz. Ezt csináltuk uraim, és a magyarság nagy-nagy tömege, mikor már sorsát ismerte, és amikor már új helyzetén változtatni nem lehetett ereje, akkor is tovább aludt, álmodott, avagy sírt és átkozódott. Érthető, hogy azokat a keveseket, akik habozás nélkül hozzáfogtak rázni, költögetni az alvókat, életre hívni az ájultakat, reámutatni az igazi, a rideg realitásra, ezeket a keveseket bizalmatlansággal fogadta a magyarság, sőt, meggyanúsította és elítélte. Ezek a költögetők, ezek a kellemetlen emberek, ezek a gyanús alakok voltunk mi, éppen mi hárman,⁵ akik itt állunk ma az önök színe előtt. Nehéz, nagy kálváriát jártunk másfél év alatt, de nem hiába jártunk, az idő nekünk adott igazat. A mi igazságunkat az élni akarás igazolta,

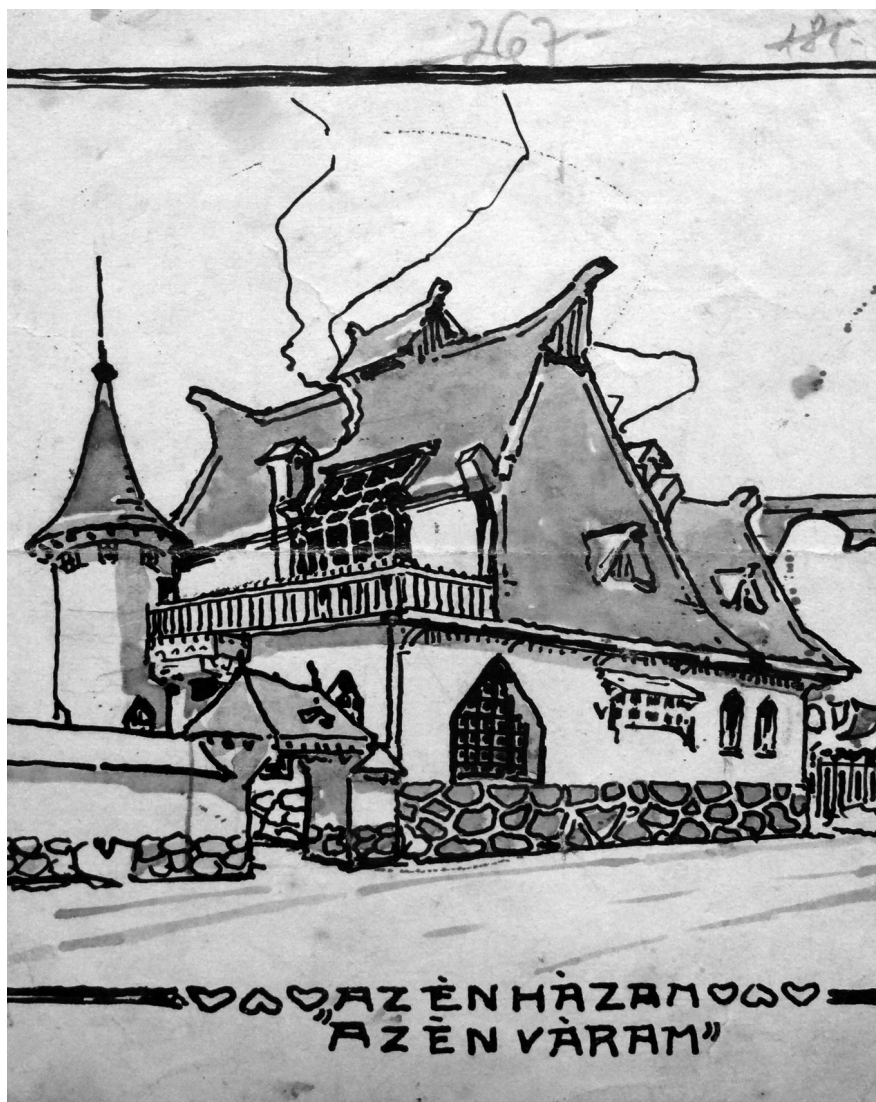
⁵ A Paál Árpád, Zágoni István, Kós Károly által jegyzett, 1921. január 23-án megjelent *Kiáltó Szó*. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere című röpiratról van szó.

s most a magyarság egy akaratallal indult meg a választási küzdelem nyílt mezején. A valóság vetett véget a másfél esztendő várakozásnak, és a valóság az, hogy ma az életlehetőségeikért küzdenünk kell, hogy fel kell vennünk az egész vonalon a munkát, hogy nem szabad várunk, magunknak kell felépítenünk azt a hajlékot, mely az ezerestendő magyar munka eredményét megoltalmazza minden veszedelemtől. Nem akarjuk feladni sem magyarságunkat, sem azon civilizatórikus eredményeket, melyek által a városok, községek és a vármegyék önkormányzata révén a dolgozó nép a kormányzatba belevonatott a múltban. A magántulajdon elvén alapuló állam azonban éppen e produkáló, gyűjtő és megőrző nép munkaeredményét respektálja legkevésbé, és veszélyeztetik azt a kivételes rendelkezések, az egyéni kísérletezések. Mert miért volnának máskülönböztetések, rekvirálások, maximálások. Miért nincs megóvva az otthon szentsége. Miért nem szólhatunk, miért nem írhatunk, miért nem gyülekezhetünk szabadon. Nem tudjuk belátni, miért kellett elvenni kiverkedett közigazgatási önkormányzatunkat, nem tudjuk belátni, miért kell minket, magyarokat, magyar kultúránk és magyar nyelvünk továbbfejlesztésétől visszatartani. Határozott és megmásíthatatlan akaratunk, hogy nyíltan küzdeni fogunk egyéni és közszabadságunknak minden alkotmány- és törvényellenes megcsönkítése ellen. Küzdeni fogunk minden olyan intézkedés ellen, mely Erdély és a kapcsolt részek régi és fejlett intézményeinek bevált és demokratikus önkormányzatának visszafejlesztését célozza”.⁶ A választási kudarc önmagában mégsem lett volna elegendő a levelezés elindításához, mert valójában a képzőművészt szólítja meg, közlésre alkalmas, a lelkiismeretet fölrazzó rajzot kér tőle a *Vasárnap*⁷ felelős szerkesztőjeként. (3. kép)

Majd ötven évvel később, 1970-ben Kós Károly így idézte föl Papp Aurél alakját: „Popp Aurél régi barátom volt. [...] 1922-ben, télen, a képviselőválasztásokon Szatmáron találkoztam vele, ahol mind a ketten jelöltek voltunk. Engem [...] csak szükségből léptett fel a Magyar Néppárt. [...] Popp Aurél – az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság szatmári népbiztosa – akkor a szocialista erőik jelöltje volt. A választás [...] alatt egy szobába, szomszédos asztalhoz ültettek kettőnket, ott vettük számba ki-ki a maga szavazóit. [...] Ha valamelyikünk valamilyen okból kiment, a másikra bízta a közben jelentkező választója számbavételét. Ő az övét reám, én az enyémet őrá. A vége az lett, hogy [...] mindkettőnket töröltek a jelöltek listájáról. Így tehát a parlamentbe nem kerültünk be, de legalább összebarátkoztunk. S ez a barátságunk akkor szűnt meg, amikor [...] Popp Aurél meghalt.” Kós ugyanakkor az alakjáról, jelleméről és habitusáról is megemlékezett: „Szép férfi volt, amolyan atlétatípus. Jószívű, anyagiakban aránylag könnyelmű, bátor, becsületes ember, családját szerető hűséges férj, és jó apa. Emellett nyughatatlanul tevékeny, sőt szertelen művészember. És mulató volt, szerette a bort és a cigányt, s ha ivott, rabiátus lett, veszekedett, verekedett. (A szatmári választás kormánybiztosát a választás után a vendéglőben véresre verte, és kidobta az utcára, a hóba.) S ez az ember

⁶ *Megmozdult a magyarság*. Megalakították a Magyar Szövetség helyi csoportját – Dr. Harcsár Gézát szenátornak, Kós Károly képviselőnek jelölték – A képviselőjelölt programbeszéde. *Szatmári Hírlap* [Satu-Mare (Szatmár-Németi)], 1922. február 21. (39. sz.) 1.

⁷ *Vasárnap*. Képes hetilap. Főszerkesztő: Benedek Elek, felelős szerkesztő: Kós Károly.

3. Kós Károly: Az én házam az én váram. Románia,
Arhivele Nationale – Satu Mare, Popp Aurél fond

emellett elképesztően, gyámoltalanul gyáva is tudott lenni. Egy szép nyári reggelen beállít hozzánk Sztánára” – s arra kérte Kóst, hogy menjen vele Csucsára, Octavian Goga miniszterhez, akivel valamilyen hivatalos ügyben tárgyalna.⁸

⁸ Beke György: *Tolmács nélkül. Interjú 56 íróval a magyar-román irodalmi kapcsolatokról*. Bukarest, 1972. 5-18.

A két nagy levelező egymáshoz írt levelei az eddig tudotthoz képest is új színekkel és összefüggésekkel világítanak be párbeszédük majd' négy évtizednyi idejének köz- és magántörténeteibe. Két erős egyéniség markáns körvonalai rajzolódnak ki, miközben mindkettejük szokásairól is elő-előkerülnek adatok. Alapállásuk, jellemük másságából, habitusuk sajátosságaiból adódóan természetesen különbözően. Kós mindig szűkszavúbb, leveleiben is ökonomikusan építkező, fogalmazásában pontos, tárgyyszerű. Papp Aurél leveleinek művészpályája, családi helyzete, anyagi, egzisztenciális állapota is tárgyat képezi olykor. Ráadásul az építész hűvösebb, távolságtartóbb attitűdjéhez⁹ képest Papp Aurél csupa áradó érzelm,¹⁰ fantázia és elképzelés; álmodozó, örök tervező, gyakran megvalósíthatatlan vágyait is leíró impulzív művész. Papp Aurél leveleinek sűrűsége és terjedelme is meghaladja Kósét. Ha végre kölcsönbe kap írógépet, s ideje is adódik: elemében van, hosszú, részletes beszámolókat ír, a napjai hordalékát, a legkisebb gondját-baját is rögzíti. Kettejük 38 év alatt (1922–1960) zajló levelezése azonban nem zökkenőmentes, kisebb-nagyobb megszakításokkal, pauzákkal szabdalt. Minden egyes Kós levél nem maradhatott meg a címzettje figyelmes és gondos őrzése mellett sem, ahogyan a Kósnak írt levelekről készített másolatok sem lehetnek teljeskörűek. Ugyanis ezen levelek kivétel nélkül Papp Aurél írásos hagyatékában maradtak fenn. Kós Károlynak a Magyar Építészeti Múzeumba került írásos hagyatéka csak egy Papp Aurélnak írt levelet tartalmaz. Természetesnek vehetjük, hogy kettejük levelezésében esetenként fölmerülnek olyan kérdések, amelyek visszaigazolatlanok maradnak, és egyfajta hiátust képeznek levelezésük jelentéstartományában. Különös, hogy sok fontos, a levelezők személyét mélyen érintő kérdés sem került elő közöttük (vagy a vonatkozó levelek nem maradtak ránk). Ilyennek tekinthetjük a legfőképpen Papp Aurél szervezésében megvalósult 1936-os művészkongresszus ügyét,¹¹ vagy a Kós Károly aktív részvételével zajló marosvécsi írótalálkozókat, amelyekről egyetlen szó sem esik levelezésükben.¹² Ám mindezek híján is teljes értékű e levél-párbeszéd, mivel résztvevőiről és korukról, az őket foglalkoztató egzisztenciális és művészeti, művészet-közéleti kérdésekről adekvát képet közvetít. Fölmerülő főbb témaköreik: a politika s abban való részvételük, álláspontjuk, az erdélyi képzőművészet – és Papp Aurél megjelenései a Kós Károly szerkesztette lapokban, a sajtóban (*Vasárnap*, *Vasárnapi Ujság*, *Erdélyi Helikon*), az 1930-as közös (erdélyi román, magyar, szász képzőművészek) kiállításának a megszervezési gondoljai, a részvétel körülményei. Az egész levelezésen végigvonul, s alaphang-

⁹ Kós 1925. augusztus 27-én Papp Aurélnak írt levelében rögzített önmeghatározása: „Én vagyok és maradok mindig, aki voltam: egyszerű, átlátszóan gondolkozó és cselekvő bolond erdélyi magyar, aki egy cseppet művész, egy cseppet politikus, de egész lelkével szépet, jót akaró [...] szerető ember.”

¹⁰ „Én olyan csupa érzés vagyok. [...] Én, aki mindenkivel csak jót akarok” írta Kós Károlynak 1931. március 16-án.

¹¹ Papp Aurél – Thorma János: *Felhívás Ardeal és Bánát összes képzőművészeihez*. Papp Aurél: *Utóhangok*. Erdély és Bánát képzőművészeinek nagybányai kongresszusáról. Ld.: Papp 1977. i. m. 138–142.

¹² *A Helikon és az Erdélyi Szépművészeti Céh levelesládája (1924–1944)*. I-II. Szerk. Marosi Ildikó. Bukarest, 1979.

ját meghatározza az erdélyi képzőművészet és a képzőművészek (román, magyar és szász egyaránt) közös szervezeti kereteinek a kialakítására való törekvés, együttes föllépésük lehetőségeinek – ha nem is mindig sikeres – kutatása, akarása, készség a megszervezésére. Itt, ezen a ponton erősen kiviláglik, hogy Kós Károly milyen fontos, központi, ha úgy tetszik kulcsfigurája, s önzetlen munkása az irodalom mellett (az *Erdélyi Szépmíves Céh* elnöke, az *Erdélyi Helikon* szerkesztője) az erdélyi képzőművészeteknek, az intézményrendszer létrehozásának (Barabás Miklós Céh, kolozsvári Múcsarnok). Ez utóbbinál minden más kérdéshez képest erősebben jelenik meg az ő egyéni érdekeltsége is, mivel az 1930-as kiállításon bemutatott Múcsarnok-tervnek a megépítését, méltó erdélyi kiállítóhely létesítését szorgalmazta, ám ez csak az 1940–1944 között, Erdély megváltozott státusa időszakában, Észak-Erdély újra Magyarországhoz tartozásakor valósulhatott meg (megnyílt 1943 márciusában).

A Kós Károly–Papp Aurél levelezés időrendi sorrendben kibomló fő témakörök és tervek/koncepciók köre csoportosítható. Papp Aurél programjai, föl-fölmerülő tervei (az egyesülés emlékműve, kiállítási elképzelései, nagy kompozícióinak a befejezése, Horea–Closca–Crișan és Dózsa Györgyről tervezett kompozíciója, valamint Ady Endre szobra stb.) az első vázlatokig, az elképzelései primer megfogalmazásáig eljutnak ugyan, de a kivitelezés, a megvalósítás szintjéig nem. Leveleiből is a koncepciók elemei tűnnek föl erősen, s nem az elkészített munkáinak a bemutatása. Kós Károly leveleiből ugyancsak kiderül – társához hasonló módon –, hogy mennyi terv foglalkoztatta, de nála inkább a konkrét tennivalók kontextusában merülnek föl a megvalósításra váró koncepciók. Egyedül az 1922–1928 közötti levelekből kihangzó, lezáruló politikai kísérlete fölötti keserűségét regisztrálhatjuk kudarcként. Egyébként a lapok (*Vasárnap*, *Vasárnapi Ujság*) szerkesztéséhez kért segítség, vagy az *Erdélyi Helikon* teljes képzőművészeti programjának¹³ a fölvázolását eredményes munka követi (ha nem is minden, a levelekben megfogalmazott részletben, de a megvalósulást közzétett írárok és megjelentetett képek jelzik). Még ha sok szervezést, törődést is igényel egy-egy akció (pl. az 1930-as kolozsvári kiállítás, a szindikátus megszervezése), Kós akkor is töretlen akarattal dolgozik benne, az egész munkásságával képviselt ideáját mindig szem előtt tartva: Erdély képzőművészeinek békés és hatékony, az egész közösséget szolgáló összefogásáért.

Kettejük szeretett és gondosan kezelt közös ügye lett Ady Endre emlékezetének gondozása. Ugyanis a levelezésük második részének a súlypontja a költő 1953. október 30-án leégett érminszenti szülőháza Papp Aurél által fölvetett rendbetételének, múzeummal alakításának, az Adyhoz kapcsolódó emléktárgyak összegyűjtésének és megőrzésének a kérdése. Az érkávi görögkatolikus családba született Papp Aurél gyermekkorától sokat tartózkodott Érminszenten, görögkatolikus pap nagybátyjánál, Papp Viktornál. Adyval gyermekkorától, majd nagykarolyi tanulóéveiben, s néhány felnőttkori találkozásuk alkalmával került kapcsolatba, ahogyan ő maga is megfogalmazta: „Ismeretség volt a mi viszonyunk csak, s nem barátság. [...] Endrét már akkor csodáltam. Poétának tudtuk, s nekem valósággal ‘diákszerelem’ is lett,

¹³ Az *Erdélyi Helikon* képzőművészeti anyaga nincs földolgozva.

mintaképem, akit így-amúgy utánóztam is. S amikor bizonyos volt, hogy Endre kiadja verseit, izgalmam tetőfokára szökött, s úgy ontottam a verseket, mint Hazafy Veray János. S bekövetkezett a nagy nap, megjelentek Ady Endre versei Ábrányi Kornél előszavával. Károlyban voltam, már VIII-os”.¹⁴ Ez az ‘Ady-szerelem’ egész életén át végigkísérte. Ez az egyik legerősebb összetevője patriotizmusának és egyúttal a román művész magyar kultúrájának is, amit fölerősített, hogy Székely Bertalan és Hegedűs László tanítványa a Mintarajziskolában,¹⁵ majd magyar iskolákban tanított.¹⁶ A szatmári gimnázium tanáraként írta és jelentette meg *Városunk jelen művészeti és műipari állapotáról* című program-füzetét.¹⁷ Ebből művészeti törekvései megértéséhez fontos adalékokat nyerhetünk. „A kézmű-iparnak a város jelenleg a legmostohább pártolója. [...] Csak a modern szellem hajlandó most már a szépet fejleszteni. [...] A rajz nem tudása, az érzékhány s a teljes tájékozatlanság a mű- vagy művészeti dolgokban általános nálunk. [...] Az elrendezése, a komponálása egy bizonyos térnek, mely kitöltésre vár: a legfontosabb. Úgy a hímzésben, mint a rajzolásban, mint a festésben feltétlen szükséges bizonyos alapismeret, mondjuk tudás, mert enélkül még csak megérteni sem tudjuk, hát még utánózni. [...] Helyi művészeti és műipari állapotaink tarthatatlanságát javítani erkölcsi kötelességemnek gondolom. Tervem a szellemi életet fellendítő cselekedet; a szellemi élet mindennapját szolgálja, mire egyelőre városunk közönségének még szüksége van. Hiszen a mindennapija a szellemi életnek, hogy a körülöttünk levő tárgyak vagy tárgyakat fedő kendők vagy edények, képek szépségét megérteni tudjuk és élvezzük. És azokat ne csak élvezzük, de hogy elkészíteni is tudjuk”.¹⁸ Tanulmányaiból és tanítási tapasztalataiból leszűrte

¹⁴ Papp Aurél: Emlékezés Ady Endrére. *Ady Endre születésének 80. évfordulójára*. Nagybánya, Nagybánya Tartományi Néptanács Tanügyi és Művelődési Osztály, 1957. 33–38. Írásában Ady alakját így idézi élénk: „Endre tömzsi termetű, fekete gyerek volt. Nem volt pajkos, inkább szelíd és magának élő. Elnézte a mások játékát, de ő nemigen vett részt benne. Mulatott a csintalanságokon, ő maga inkább komoly volt. [...] Fekete-barna arca, sötét haja volt. Nagy szemei úgy fénylettek, mint a föld mélyéből frissen felhozott széndarabok, amelyekből a sokezer kalóriás tüzek lesznek, a ‘nagy tüzek’.”

¹⁵ 1899-től 1903-ig.

¹⁶ Rajztanárként dolgozott Bánffyhunadon, ahol Malonyay Dezső: *Kalotaszeg népművészete* című könyvének a gyűjtőivel, képzőművészekkel (pl. Edvi Illés Aladár) ismerkedett meg (1904). Rákospalotán (1905–1906), majd a szatmári katolikus főgimnáziumban (1906–1911), majd Párizsban ösztöndíjas. Az első világháborút az osztrák–magyar közös hadsereg olasz- és oroszországi frontjain szolgálta végig. A Tanácsköztársaság idején oktatási és kulturális népbiztos Szatmárnémetiben és tagja a Tanácsok Országos Gyűlésének, elnöke a Magyarországi Rajztanárok Országos Szakszervezetének.

¹⁷ *Városunk jelen művészeti és műipari állapotáról. Módozat a jelen állapot megváltoztatására*. Szatmár, Pázmány Sajtó, 1908. június.

¹⁸ Ennek érdekében tanfolyamot tervezett „3 tanfélév, félévénként 4 havi”. Tantárgyak: 1. Figurális rajzolás (fej-, alak-, állatrajz és festés); 2. Csendélet (tárgycsoport, gyümölcs, tájkép stb.); 3. Hímzés és kivarrás tervezése; 4. Ipari tárgyak tervezése. Részletes tanterv I–IV. tanfélévre. Alakrajz szaktanár: Papp Aurél, csendélet szaktanár: Ócsvár Rezső, hímzés és kivarrás-tervezés: Hatvani Béla, ipari tárgyak tervezése: Kiszely Árpád.

tervezetének célközönsége a városa közössége, ám az 1921-ben megfogalmazott programja – a politikai mellett – már az erdélyi képzőművészek összefogását sürgeti. Magának teszi föl a kérdést: „Mit tegyünk mi erdélyiek a politikában?” Így válaszol: „Hát buktassuk meg végre a kormányt, legalább 1922-ben”. Szerinte addig kell kormányt buktatni, „míg mindenki megelégedésére általános jólét lesz. [...] Rostáljuk ki a közélet minden nem arravaló egyéniségét is. És rostáljuk önmagunkat is”. Képzőművészeti programja: „Először is művész iskolákat kellene felállítani itt Erdélyben. Akár kettőt. [...] Pártolni a tehetségeket. Meg kell menteni a meglévő művészeinket a nyomortól, ki kell emelni a nincstelenségből. Művésztelepeket kell létesíteni, s városonként olcsón bérelhető műtermeket kell építeni. [...] Nekünk, művészeknek egyesületet kellene alakítanunk, akár többet is, s ezeknek patronátusa alatt kiállításokat rendezni, [...] felolvasásokat tartani, és nevelni a nagyon-nagyon elmaradt közönségünket, [...] hogy még a miniszterek és államtitkárok is értsenek a művészethez. [...] A művészet politikája jelenleg abszolúte nincs meg, de meg kellene teremteni. Ma nálunk, Erdélyben csak nemzetiségi politika van, ami immár megfertőzte még a művészetet is. Hiszen már a művész egyesület kérdése egyízben ezen dőlt meg! Mint ha a Pantheon tövében nem egyformán ábrándoztunk volna valaha arról, mi románok, magyarok, szászok, svábok, hogy művészet csak egy van: az igaz ember művészte. És mi mégsem akarunk igaz emberek lenni. És nem állunk egy táborban és nem művész-embert nézünk egymásban, hanem politikus embert. [...] Valaha mégis lehessen művészkongresszus Romániában”.¹⁹ Ez a program sok elemében, tételesen megfogalmazott pontjában közeli rokonságban van Kós Károly elképzeléseivel.

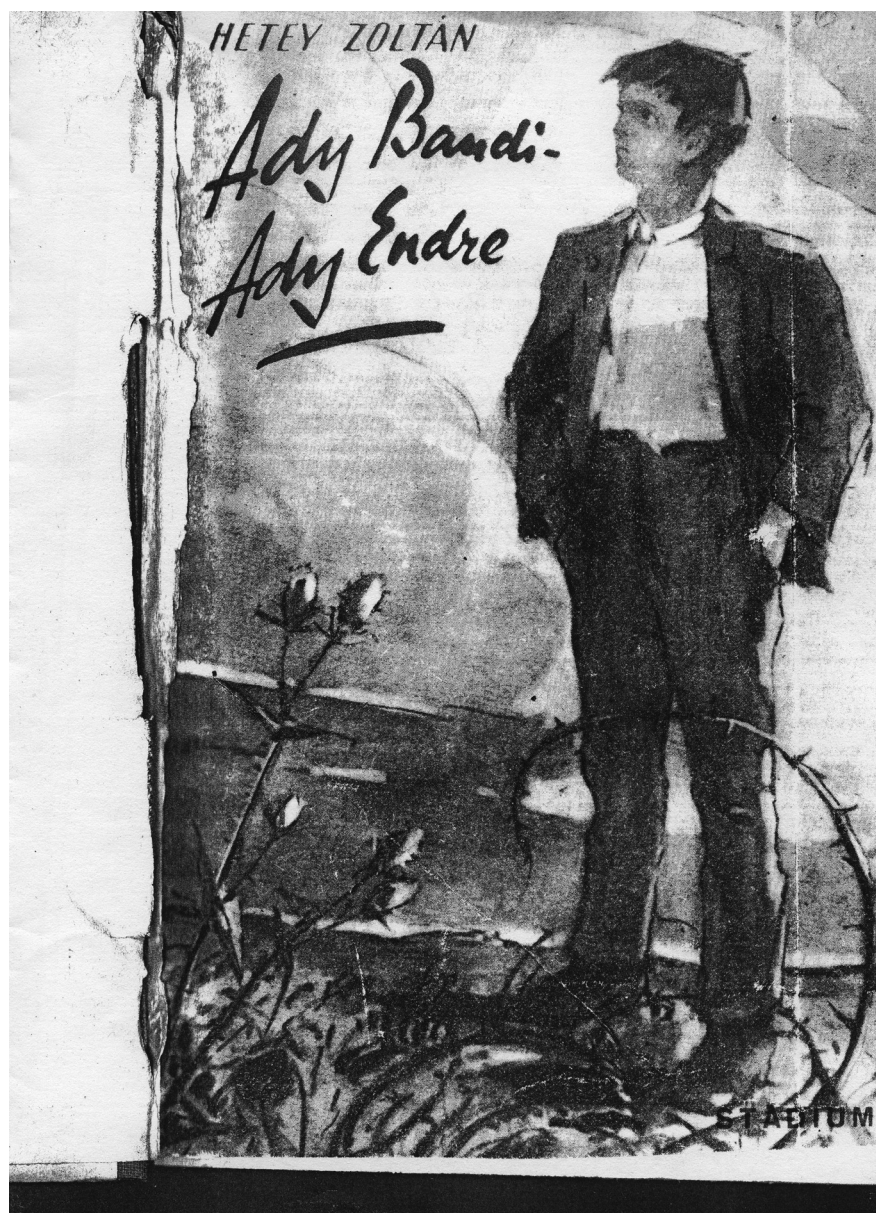
Az *Otthon Érmindszenten* című visszaemlékezését az Ady diákéveiről könyvet író Hetey Zoltánnal²⁰ mintegy vitázva vetette papírra 1941-ben. Őszintén, a valósághoz ragaszkodva írja le a család vagyoni helyzetét és gyermekkoruk idejéből, iskolás éveikből hívja elő Adyval közös emlékeit.²¹ Ady Endre születésének 80. évfordulója körül – az Emlékfüzetben megjelent *Emlékezések Ady Endrére* című írásán kívül – megírja az *Ady Endre szülei* című, ugyancsak forrásértékű memoárját. Ennek a közlését követően állapítja meg róla és visszaemlékezései értékéről Kovalovszky Miklós azt, hogy: „Őt tekinthetjük az egyik legfontosabb kortárs-tanúnak Ady Endre gyermekkorára, az érmindszenti viszonyokra s az Ady-szülők egyéniségére és életkörülményeire vonatkozólag”.²² (4. kép)

¹⁹ Mit kell tennünk Erdélyieknek, 1922-ben? *Napkelet*, 2, 1921, 24. 1462–1488. – Papp Aurél válasza: 1480–1481.

²⁰ Hetey Zoltán: *Ady Bandi – Ady Endre*. Budapest, 1942. A könyv borítóján Papp Aurél kompozíciója a fiatal Ady Endréről. Hetey idézi az előszóban a festőt, aki „hevenyészett rajzról” beszél és kijelenti, hogy „Én természetesen csakis azt az Adyt rajzolhattam, amelyik a lelkemben megmaradt”. A könyv piros betűs borítóján virágok és térdmagasságig hajló-tekeredő tüskés drót mögött zsebre tett kézzel áll a kissé oldalt forduló, fehér inges, szürke ruhás Ady Endre.

²¹ Papp Aurél: *Otthon, Érmindszenten*. *Igaz Szó*, 5, 1957, 11. 752–764. – kritikai megjegyzésekkel újra közli: Kovalovszky Miklós: *Emlékezések Ady Endréről*. I. Budapest, 1961. 148–171.

²² Kovalovszky 1961. i. m. 102–113.

4. Papp Aurél: Könyvborító Hetey Zoltán
Ady Bandi - Ady Endre című könyvéhez, 1942.

Amikor az Érmindszenten lakó hűgától értesül Ady Endre szülőházának a leégéséről (1953. október 30.) azonnal tervek kövácsl, hozzákezd az Ady-porta ingóságainak a számbavételéhez és kiterjedt levelezést folytat az ügyben elkötelezett – vagy annak vélt – személyiségekkel (özv. Ady Lajosné, Bölöni György, Földessy Gyula, Bustya Endre, Tabéry Géza stb.). Elképzeléseinek, terv-csomagjának központi eleme, hogy a korabeli romániai és magyarországi hivatalos szervek összefogásában valósuljon meg a szülőház rendbetétele, Ady Múzeum létesítése és sok más egyéb, ezt a kialakuló centrumot segítő-szolgáló beruházás. Leveleiben (lásd bőven a Kós Károlynak írottakban), írásaiban sokszor és többféleképpen megfogalmazta az elképzeléseit. Többször járt Érmindszenten, s a Gellért Sándorral²³ közös útjukat írásban is rögzítette: *Érmindszenten 1954. IV. 3–7*. Ebből idézzük programjának a főbb elemeit: „Ady Endre emlékeit meg kell menteni. [...] Érmindszenti időmet már csak arra fordítottam, hogy felvegyem a műemlékeknek számítható tárgyak leltárát, hogy anyag-kimutatást szerkesszek a leégett szülőház újjáépítéséhez szükséges anyagokról, hogy leltárba vegyem a hiányzó emléktárgyakat, hogy majd összeszedhetők legyenek. Az Ady-porták új rendeltetéshez fognak jutni. [...] Az épületekből megteremtjük ‘magyarok és nem magyarok’ azt a kultúrarándokhelyet, amely beláthatatlan időköz méltón fogja megőrizni az Ady-család és Ady Endrének az Ő ‘hepe-hupás vén Szilágyságában’ feltalálható emlékeit. [...] És múzeumába össze lehetne gyűjteni a faluban, s az országban s megyéjében feltalálható írásokat, tárgyakat, leveleket. Azokra a levelekre gondolok, amiket Isac Emillel és Goga Octaviannal váltott a magyar és román népek érdekében, aztán a zilahi volt Wesselényi kollégium őrizetére bízott magánlevelezésre és némi tárgyra is, amiknek ma mindnek ott, az Ady Endre születési helyén megszervezendő múzeumban lenne a helye”.²⁴ Ugyanitt tesz egy mondatos utalást arra, hogy „idővel szobrot lehetne állítani a szülőház udvarán”. 1960. március 22-től április 12-ig vezetett *Naplótöredékében* megírja azt is, hogy hivatalosan fölkérték Horea-Closca-Crișan parasztforradalmárok emlékének a megőrkítése mellett szobrászati munkára is: „aztán szóba jött az Ady szülőházak udvarán elkészítendő, illetve felállítandó szobor ügye, [...] amely az együtt lakó népek békés együttélésének volna jelképes ábrázolása”.²⁵ Am már csak a vázlatok elkészítésére maradt ideje, kivitelezésükhöz nem tudott hozzáfogni.

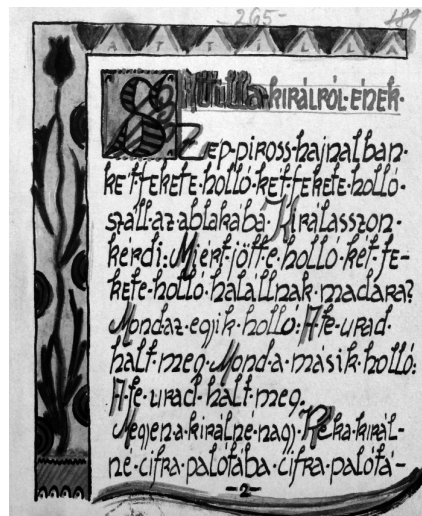
²³ Bustya Endrével és Gagy Lászlóval is járt Érmindszenten, az utóbbival egy fénykép is megőrkíti. Közli: Benák Katalin: *Érmindszent Ady Endre szülőfaluja*. Érmindszent-Szeged, 2007. 177. Gagy László azt jegyezte föl, hogy Papp Aurél az „Ady-kultúra egyik legharcosabb vitéze. Már hetvennyolc éves, de csupa eleven élet, kedvesség, frissesség. Nagy gyönyörűség vele utazni”. Gagy László: Barangolás Ady nyomában. *Igaz Szó*, 5, 1957, 11. 657–578.

²⁴ Popp 1977. i. m. 167–182. Egyes részletei megjelentek belőle: Popp Aurél: *Érmindszent*, 1954. április. Részletek egy Útirajzból. *Művelődés*, 1957, 11. 18–20. Popp Aurél *Ez is élet*, 1977. könyvének az összeállítója, Banner Zoltán megjegyzi, hogy az „Ady Endre szülőházának helyreállításáért megindított küzdelmének dokumentumait lemasoltatta és elküldte Bustya Endrének, akivel 4 éven át kitartó levelezést folytatott Ady-ügyekben. A közel 200 oldalas irattartó anyaga” eredetije: Popp Aurél-hagyaték: Arhivele Nationale Satu Mare, Fond: Popp S Aurel.

²⁵ Egy élet végéről (Naplótöredék). Popp 1977. i. m. 189–198.

5. Kós Károly: Attila királról ének, változat, Románia, Arhivele Nationale – Satu Mare, Popp Aurél fond

6. Kós Károly: Attila királról ének, változat, Románia, Arhivele Nationale – Satu Mare, Popp Aurél fond

Kós Károly először friss diplomás építészként, 1908-ban a *Holnap* antológiában találkozott Ady verseivel „és azóta nem váltam el tőle, azóta kísért”²⁶ vallotta. Azt is följegyezte később, hogy „az én legkedvesebb költőm”,²⁷ aki életének alakulására, sorsválasztására is meghatározó hatással volt: „Ady és Móricz hatása bizonyára sokban hozzájárult ahhoz az elhatározáshoz, hogy Trianon után – az erdélyi sorsot vállaltam”.²⁸ A szeretet és a közös szülőföldre ragaszkodás hangjai erősödtek föl az első, Adyról írott tanulmányában: *A Szilágyság poétájáról*.²⁹ Az 1920-as évek legnagyobb, a költő szüleinek aranylakodalma alkalmára szervezett Ady-ünnepségén (1924. július 20–21.) a jelenlétében helyezték el a kúriának nevezett nagyobb érmindszenti házon az általa tervezett szöveges Ady-emléktáblát. A költő születésének 50. évfordulóján, 1927-ben ismét szétnézett Érmindszenten és környékén s ezután született az *Ady Endre szülőföldjén*³⁰ című írása, amelyben a szülői házról följegyezte: „Az udvar alsó végén a régi ház. Abban született az a csúnya, nagy szemű fiú. A ház [...] nádfedeles, alacsony, vályogfalú épület, kicsi ablakokkal, fekete gerendás mennyezettel. Kis pitvar, abból egy szoba balra, egy konyha jobbra, a kettő közt kamra. A ház fedelén gólyafészek. Az első házban, a pitvartól balra született Bandi. [...] Ma a szoba elhagyott, sivár. Benne egy

²⁶ Kós Károly: Ady Endre szülőföldjén. In: Kós Károly: *Hármaskönyv*. Bukarest, 1969. 68–78.

²⁷ Kós Károly – Féja Gézának, 1972. tavasz. *Kós Károly levelezése*. Szerk. Sas Péter. Budapest, 2003. 721.

²⁸ Kós Károly – Czine Mihálynak, 1961. január 5. Uo., 567–568.

²⁹ *Kalotaszeg*, 1912. február 4. (6. sz.) 16–17.

³⁰ Kós 1969. i. m. 68–78.

ágy, egy öreg kanapé, egy öntöttvas kályha, egy tengerimorzsoló meg néhány cigányteknő a földön. És sok-sok súlyos emlék”.³¹ Kós 1924-ben találkozhatott először Ady Lőrincel: „Hallgatom és el-elnezem az öregembert. Arca, mintha tölgyfából faragták volna”.³² Ezt a keménységet és tartást adta vissza az *Ady Lőrinc* című fametszetén.³³ A szülőházat nemcsak az idézett írásában, hanem képben is megfogalmazta: *Ady szülőháza, Ebben a szobában született Ady*.³⁴ *Ady Endre és Kalotaszeg* című (e levelezésben is emlegetett) tanulmányában³⁵ a költő kalotaszegi kapcsolatait igyekezett föltárni. Az *Ady Endre román nyelven* című cikkében jogosan jegyzi meg azt is, hogy „Ady még nem kapta meg a maga ekvivalensét illusztrátorban”.³⁶ Az írószövetségnek megfogalmazott (e levelezésben legelőször közölt) beadványában az ideális építészeti megoldásokat is számba veszi, és a költő életművét, jelentőségét is részletesen taglalja. (5-6. kép)

Ady Endre személyéhez és életművéhez kapcsolódó korábbi művei mindkét levelezőt szinte predesztináltak arra, hogy a leégett szülőház (és hozzá kapcsolódóan az Ady-kultusz) érdekében hallassák a hangjukat, az elképzeléseken, koncepciókon túl a tettek mezejére is lépjenek. „Küzdünk 2 esztendő óta, hogy Ady Endre érminszenti szülőházát restaurálják” írta Vincze Gézának Kós 1955. október 19-én.³⁷ Papp Aurélról özv. Adyné Pásztor Mária segítője, öregkori társa, Szabó Béláné Kovács Katalin jegyezte meg, hogy „mindig csak tőle lehetett várni valamit. Ha ő nem jár közbe, tán még a múzeum sem készült volna el idejében”.³⁸ Azért is küzdött, hogy az érminszentiek az Ady-emlékek ápolása, közkinccsé tétele érdekében kövezzet utat, gazdag anyagú múzeumot, nyolc osztályos általános iskolát és népkönyvtárat kapjanak. Terveiben még ennél is tovább ment, ahogy Tabéry Gézának írta 1954. szeptember 18-án: „Ady-relikviákat múzeumszerűen elrendezni, aztán egy hatalmas nyitott helyiséget az írók alkalmi gyűlései számára, ahol Ady szellemében terjesztenék a demokráciát, s a nyitott helyiség előtt Ady Endre szobrát, s véle a magyar és a román népet szimbolizáló egy-egy kaszás-dózsás alakját, amint kezét fognak, s Ady Endre pedig mindkettőnek vállaira tett kezeivel, mintegy soha el nem múló együttes, békés munkára ösztönzi őket.”³⁹ Az Ady-ügybeni összefogást és közös munkálkodást

³¹ Ua., 68–78.

³² Uo.

³³ Kós Károly képekönnyv. Szerk. Sas Péter. Budapest, 1986.

³⁴ *Utunk*, 1957. november 21. (47. sz.) 6–7.

³⁵ *Erdélyi Helikon*, 1, 1928. 2. 81–88. – Id.: Kós Károly Popp Aurélnak, 1928. június 27. *A Kalota partján* címen egy részlete megjelent: *Utunk*, 1957. november 21. (47. sz.) 6–7. Teljes terjedelmében – téves állításait helyreigazítva – újra közli Kovalovszky Miklós: *Emlékezések Ady Endréről*. V. Budapest, 1993. 224–239.

³⁶ *Erdélyi Helikon*, 4, 1931, 5. 407–408.

³⁷ Kós Károly levelezése 2003. i. m. 459–460.

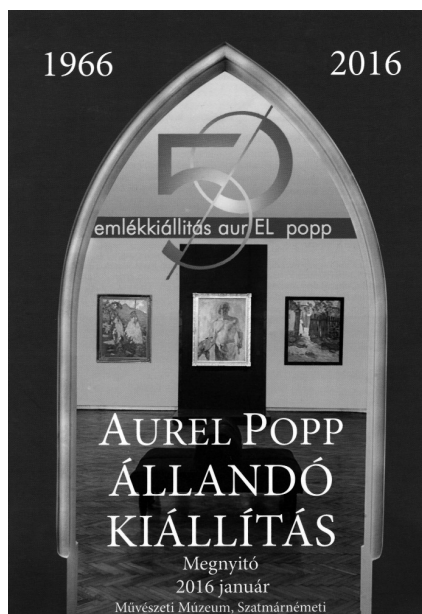
³⁸ Idézi: Cseke Péter: Adyfalvánt hadakozó Papp Aurél. In: Cseke Péter: *Látóhegyi töprengések*. Bukarest, 1979. 57–66. Cseke Péter említi azt is, hogy az 1970-es évek közepén az Érminszenten feltört 72 fokos, huszonkét félé betegség kezelésére alkalmas gyógyvízre és az Ady-emlékekre alapozva újra fölmerült a falu centrummá emelésének a terve.

³⁹ Tabéry Géza: *Két kor küszöbén*. Bukarest, 1970. 387.

jelző és sürgető levelek adalékokkal szolgálhatnak a romániai, erdélyi Ady-kultusz történetéhez, tovább árnyalhatják azt.

Kós Károly levelezésének az elképzelt egészéhez az egybegyűjtött levelei⁴⁰ és a feleségéhez írottak publikálása⁴¹ óta talán ez a levél-téka a legszámosabb és tartalmában a legsúlyosabb új, eddig nem publikált levél-együttes.⁴² Papp Aurél (7. kép) gazdag levelezéséből eddig kevés jelent meg,⁴³ ám az egésznek fontos darabjai még a szatmári levéltár fondjában földolgozásra, közzétételre várnak.

A képzőművész Papp Aurél⁴⁴ hangsúlyosan jelenik meg az anyagban (8. kép), ahogy Kós Károly portréjában a tevékeny képzőművész⁴⁵ jellegzetes vonásait erősítik a levelek. Két olyan képzőművész portréját ismerjük meg, akik az 1920-as évek elejétől oly sok harcot vállaltak, s oly sok munkát elvégeztek a romániai/erdélyi képzőművészekért. Levelezésük: a magyar kultúrájú román festőművész Papp/Popp Aurél és a képzőművész-építész-politikus Kós Károly kézfogása közös ügyeikben.

Aurel Popp állandó kiállítása, 2016.
Szatmárnémeti, Művészeti Múzeum

⁴⁰ Kós Károly levelezése 2003. i. m.

⁴¹ *Édes Idám! Kós Károly levelei feleségéhez 1911–1918, 1946–1948.* Szerk. Benkő Samu. Kolozsvár, 2011.

⁴² Jelentős számú levél és irat található a Magyar Építészeti Múzeumban őrzött jelentős számú Kós Károly hagyatékban is, így pl. egy 1960-ban íródott Papp Aurél levél is.

⁴³ E. Szabó Ilona – Murádin Jenő: Popp Aurél és kortársai. *Korunk*, 25, 1966, 8. 1165–1170.; Murádin Jenő: Szolnay Sándor és Popp Aurél 1936-os levelezéséből. *Utunk*, 1969, 2. 6–7.; Tabéry 1970. i. m. 383–391.; Levélváltás Isac Emillel. Papp 1977. 107–118.

⁴⁴ Banner Zoltán: Papp Aurél festészete. *Korunk*, 17, 1958, 4. 545–549.; Muhi Sándor: Adalékok egy szatmári személyiség arcképéhez. Papp Aurél (Érkává, 1879. – Szatmárnémeti, 1960.). *Szamos*, 2010. január, 4–5.; Muhi Sándor: *Amiről ritkán esik szó* (Popp, Papp Aurél nemzetisége, iskolái, emberi, alkotói magánya Szatmár képzőművészeti életében). *Sugárút Szatmári Műhely*, 3, 2017, 1. 77–80.; *Aurel Popp Állandó Kiállítás*. Művészeti Múzeum, Szatmárnémeti, 2016. január; monográfia: Păcuraru 2017. i. m.

⁴⁵ Sümei György: Építészet és képzőművészet Kós Károly publicisztikájában. *Életünk*, 54, 2016, 5. 72–84.

8. Papp Aurél: Napernyős nő, 1910 körül.

Olaj, vászon, 115 x 95 cm., j.n. © Magántulajdon

(Ld. még repr. Dumitru Păcuraru: *Aurel Popp*. Bukarest, 2017. 129.)